

Arkadiusz Gąsiński, Anna Poszytek
Wydział Geologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa

Paweł Poprawa
Instytut Studiów Energetycznych, Warszawa

Zastosowanie metody Rietvelda do ilościowego oznaczania składu mineralnego skał łupkowych – implikacje do poszukiwań i eksploatacji niekonwencjonalnych złóż gazu ziemnego (gazu "łupkowego")

Wstęp

Skład mineralny ma ogromne znaczenie dla właściwości fizycznych i chemicznych łupków – szczególnie dla ich stabilności podczas procesu wiercenia, jak również w trakcie eksploatacji i intensyfikacji wydobywania węglowodorów. Od składu mineralnego skał łupkowych zależy w dużym stopniu, jakie dodatki należy stosować do płuczek wiertniczych i płynów szczelinujących [20]. Z dotychczasowych doświadczeń wiadomo, że efektywne szczelinowanie uzyskuje się w skonsolidowanych skałach ilastych, o dużej zawartości krzemionki i małej zawartości hydrofilnych minerałów ilastych [13].

Dotychczasowe rozpoznanie składu mineralnego skał ordowicko-sylurskich opierało się wyłącznie na badaniach jakościowych, w których bazowano na analizach rentge-

nodyfrakcyjnych i obserwacjach mikroskopowych [7, 8]. Wykorzystując te dwie metody, można wykonać także ilościową charakterystykę składu mineralnego skał łupkowych. Celem niniejszej pracy jest zaproponowanie najszybszej i najbardziej ekonomicznej metody ilościowej analizy składu mineralnego, wykorzystującej badania rentgenodyfrakcyjne i obserwacje mikroskopowe, spośród obecnie dostępnych metod analitycznych. Badania rentgenostrukturalne wykonano korzystając z dyfraktometru rentgenowskiego X'Pert Pro. Analizę wyników przeprowadzono z wykorzystaniem oprogramowania X'Pert HighScore oraz programu FullProf. Do obliczeń ilościowych metodą Rietvelda zastosowano program FullProf.

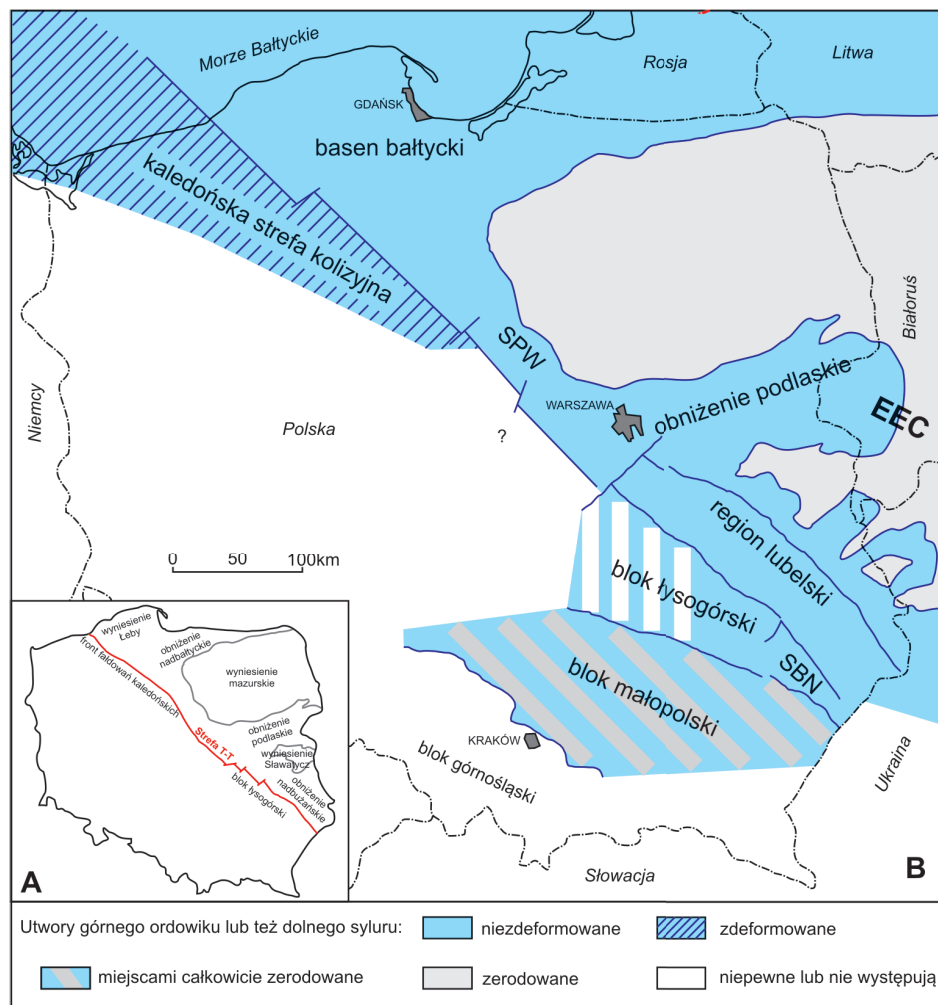
Region badań

Dolnopaleozoiczne skały ilaste wzbogacone w substancję organiczną były deponowane w systemie basenów sedymentacyjnych rozwiniętych we wczesnym paleozoiku na zachodnim skłonie kratonu wschodnioeuropejskiego (EEC) – rysunek 1. Dotychczasowe rozpoznanie utworów sylursko-ordowickich jest fragmentaryczne i oparte na otworach wiertniczych wykonanych przez Państwowy

Instytut Geologiczny i Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo w latach 60. i 70. ubiegłego wieku. Tylko w niewielkiej liczbie z kilku tysięcy wierceń wykonano opróbowanie serii łupkowej wieku sylursko-ordowickiego. Na podstawie tych danych stwierdzono, że profile utworów ordowicko-sylurskich charakteryzują się znacznym zróżnicowaniem podstawowych cech, niezbędnych do oszacowania

perspektyw poszukiwawczych niekonwencjonalnych złóż gazu. Zróżnicowanie to występuje zarówno pomiędzy basenami, jak i w poszczególnych basenach. Dotyczy to miąższości profili (od kilku do 100 m), wykształcenia litofacjalnego (od łańcuchów po skały węglanowe), zawartości substancji organicznej (od poniżej 0,5% do 20% obj. TOC) oraz jej dojrzałości termicznej (od 0,4% do powyżej 5% VRo). Na podstawie tych danych najbardziej perspektywicznym rejonem poszukiwań łupkowych skał gazonośnych wydaje się basen bałtycki. Wynika to z korzystnego wykształcenia litofacjalnego skał (obecność łupków z dużą zawartością krzemionki), dość wysokiej zawartości materii organicznej (1÷2% obj. TOC), dojrzałości termicznej, odpowiedniej do generacji gazu (> 1% VRo), i znacznej miąższości utworów perspektywicznych (do 100 m) [12].

Z tego względu do badań wybrano osiem próbek z trzech otworów wiertniczych zlokalizowanych właśnie w basenie bałtyckim (rysunek 1, tablica 1).

Rys. 1. Lokalizacja dolnopaleozoicznych basenów sedimentacyjnych oraz obszarów występowania łupków górnego ordowiku i dolnego syluru

A – mapa strukturalna zachodniego skłonu kratonu wschodnioeuropejskiego (EEC): strefa T-T – strefa Teisseyre’a-Tornquista; B – lokalizacja dolnopaleozoicznych basenów sedimentacyjnych oraz obszarów występowania łupków górnego ordowiku lub też dolnego syluru.

Skróty: SPW – strefa płocko-warszawska; SBN – strefa Biłgoraj-Narol; EEC – kraton wschodnioeuropejski [12 – zmienione]

Wykształcenie badanych próbek

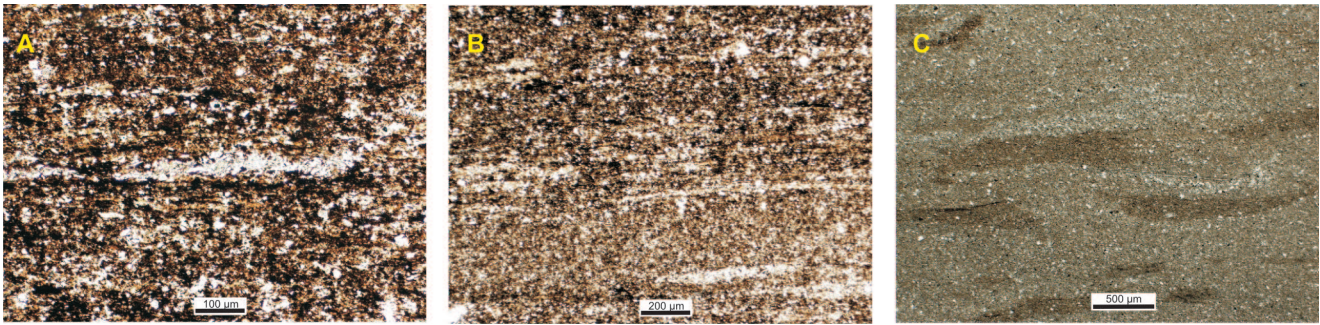
Na podstawie obserwacji makroskopowych oraz w mikroskopie polaryzacyjnym badane próbki z basenu bałtyckiego można zaliczyć do trzech litofacji (tablica 1, rysunek 2):

- łańcuchy masywne lub o niewyraźnej oddzielności płytkowej, mocno zsylikowane, barwy czarnej, z dużą ilością substancji organicznej oraz z rozproszoną, drobną mineralizacją pirytową,
- łańcuchy laminowane, o wyraźnej łupliwości płytkowej, barwy ciemnoszarej,
- łańcuchy wapieniste z mineralizacją siarczkową, o łupliwości płytkowej, barwy szarej.

Litofacje: A – łańcuchy masywne lub o niewyraźnej od-

Tablica 1. Charakterystyka badanych próbek

Próbka	Otwór wiertniczy	Głębokość [m]	Litofacja
1	Słupsk IG-1	4489,7	A
2	Słupsk IG-1	4446,5	C
3	Darżlubie IG-1	2960,4	A
4	Darżlubie IG-1	2928,8	B
5	Darżlubie IG-1	2859,0	C
6	Pasłęk IG-1	2629,0	B
7	Pasłęk IG-1	2621,1	B
8	Pasłęk IG-1	2603,1	C

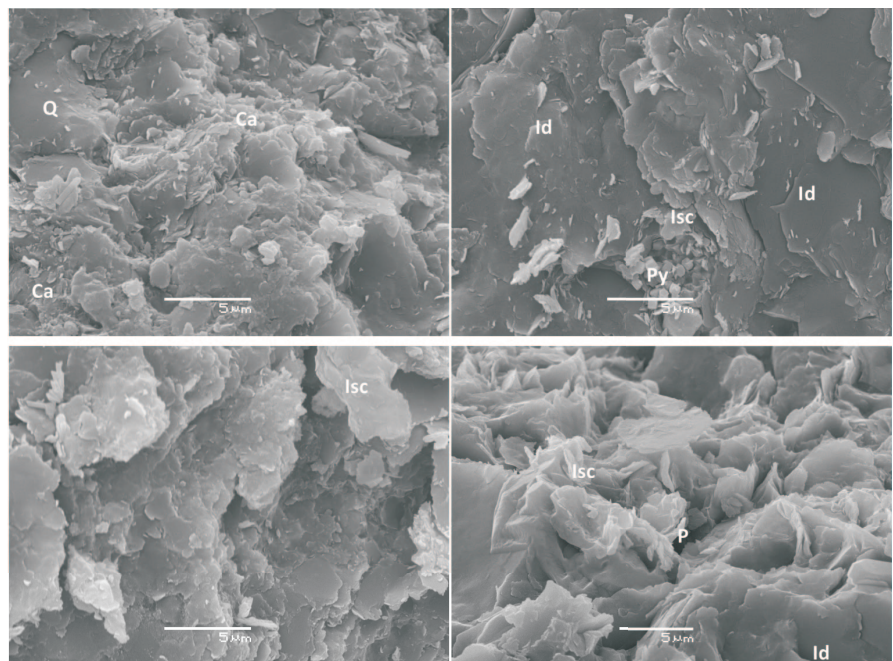

Rys. 2. Obrazy mikroskopowe łupków z mikroskopu polaryzacyjnego

dzielności płytkowej, mocno zsylikowane, barwy czarnej, z dużą ilością substancji organicznej oraz z rozproszoną, drobną mineralizacją pirytową (próbka 1); B – ilowce laminowane, o wyraźnej łupliwości płytkowej, barwy ciemnoszarej (próbka 4); C – ilowce wapniste z mineralizacją siarczkową, o łupliwości płytkowej, barwy szarej (próbka 8).

Na podstawie obserwacji w skaningowym mikroskopie elektronowym opisano strukturę i teksturę skał, skład chemiczny poszczególnych składników, ich wielkość i ułożenie w próbce oraz porowatość skał. Głównymi składnikami próbek są kwarc i minerały ilaste, podrzędnie występują kalcyt, dolomit, piryt i gips (rysunek 3). Ziarna kwarcu (Q) są spośród wszystkich składników największe (mieszczą się we frakcji pelitowej), są dobrze obtoczone i chaotycznie rozrzucone w próbkach. Przestrzeń pomiędzy ziarnami kwarcu wypełniają minerały ilaste: illity i chloryty. Rozpoznano illit detrytyczny, charakteryzujący się „grubszymi ziarnami”, oraz znacznie drobniejsze ziarna o składzie mieszanopakietowym illit/smektyt/chloryt (rysunek 3). Illit detrytyczny (Id) charakteryzuje się ziarnami o zbliżonej wielkości do ziaren kwarcu, a jego skład jest bardzo bliski muskowitowi (bez pakietów smektytowych). Ziarna illitu detrytycznego są zwykle ułożone równolegle do siebie, tworząc charakterystyczną dla łupków laminację. Ziarna o składzie mieszanopakietowym (Isc) illit/smektyt/chloryt charakteryzują się znacznie mniejszymi rozmiarami – dominują we frakcji poniżej 5 µm i aleurytowej. Są ułożone w bezładny sposób w pustkach pomiędzy ziarnami kwarcu i illitu gruboziarnistego. Pomiedzy drobnokryształicznymi minerałami ilastymi bar-

dzo często pojawiają się drobne pory (P) o wielkości ok. 1 µm, miejscami też większe (do 5 µm) – rysunek 3. Ilość porów wzrasta wraz z występowaniem w próbce illitów. Może być to związane z illityzacją smektytów, co powoduje zmniejszenie objętości minerałów i powstanie wtórnej porowatości. Potwierdza to chaotyczne ułożenie porów; niekiedy występują one także na kontakcie blaszek poszczególnych kryształów (rysunek 3). Minerale węglanowe (Ca) – kalcyt i dolomit – nie tworzą automorficznych kryształów, lecz występują w formie rozproszonego spoiwa. Stosunkowo licznie spotykane są skupienia regularnych kryształów pirytu (Py). Ich wielkość nie przekracza 1 µm i występują w niewielkich pustkach skalnych pomiędzy minerałami ilastymi (rysunek 3). Niekiedy obserwowane są także kryształy gipsu. Ich pokrój jest automorficzny, a wielkość kryształów dochodzi do kilku µm, co wskazuje na ich diagenetyczny charakter.

Rys. 3. Obrazy mikroskopowe łupków ze skaningowego mikroskopu elektronowego

Q – kwarc, Id – illit detrytyczny, Isc – minerały ilaste o składzie mieszanopakietowym, Py – piryt, Ca – kalcyt, P – porowatość

Metodyka badań

Próbki do badań rentgenodyfrakcyjnych przygotowano poprzez rozdrobnienie materiału, następnie uśrednienie i dalsze rozdrobnienie ziaren do średnicy poniżej 5 μm w móżdzierzu agatowym. Przygotowano preparaty proszkowe prasowane, które następnie umieszczono w kamerze dyfraktometru. Dyfraktometr pracował w geometrii Bragg-Brentano, w układzie $\theta\div 2\theta$. Źródłem promieniowania rentgenowskiego była lampa kobaltowa, bez monochromatora. Zakres pomiarowy 2θ obejmował $2,5131^\circ\div 75,9891^\circ$, krok pomiarowy wynosił $0,0260^\circ$.

Do obliczeń ilościowych metodą Rietvelda zastosowano program FullProf [14]. Modele struktury krystalicznej obliczono wykorzystując bazę danych ICDD. Metoda Rietvelda opiera się na obliczeniu dyfraktogramu teoretycznego i dopasowaniu go, metodą najmniejszych kwadratów, do dyfraktogramu eksperymentalnego. W ten sposób można uzyskać szeroki zestaw danych krystalochemicznych. Wśród nich jest również informacja o ilościowej, względnej zawartości faz krystalicznych (metoda nie uwzględnia faz amorficznych). Z uwagi na dość podobny jakościowy skład mineralny badanych materiałów, do obliczeń ilościowych przyjęto układ siedmioskładnikowy, zakładając występowanie w próbce następujących minerałów: illitu, kwarcu, kalcy-

tu, chlorytu, dolomitu, pirytu oraz plagioklazu. Z uwagi na niewielką obecność pakietów smektytowych w strukturze illit/smektyt (poniżej 5%) przyjęto określać zawartość faz illit i illit/smektyt jako illit. W celu zbadania ewentualnej obecności innych faz ilastych (smektytu, kaolinitu) przeprowadzono badania preparatów sedymentowanych – w stanie powietrzno-suchym (preparaty suszone w laboratorium przez 3 doby, przy wilgotności względnej około 60%), po wygrzaniu w temperaturze 490°C (4 godziny wygrzewania) i po nasyceniu glikolem etylenowym. Głównym celem prac było przeprowadzenie testów na obecność faz pęczniejących typu smektytów. Podczas wygrzewania struktura tych minerałów ulega kontrakcji. Z kolei podczas glikolowania struktura ulega ekspansji.

Analizy mikroskopowe wykonano na mikroskopie JSM-6380 LA sprzężonym z mikrosondą elektronową EDS, marki JEOL. Próbki przygotowano poprzez naklejenie odłupków skalnych na stolik aluminiowy za pomocą taśmy z klejem węglowym. Tak przygotowane preparaty napyłono złotem. Każdą próbkę oglądano w zakresie powiększeń $1000\div 20000$ razy, równocześnie analizując skład chemiczny badanych ziaren za pomocą spektrometru energorozdzielczego (EDS).

Przegląd metod badań składu mineralnego skał łupkowych

Pierwotnie badania składu mineralnego oparte były niemal wyłącznie na badaniach składu chemicznego skały i przypisaniu wyników tych analiz do poszczególnych minerałów. W ten sposób np. Yaalon [23] zdołał podać przeciętny skład mineralny łupków, przypisując kolejno zawartość tlenków do minerałów pobocznych (gipsu, pirytu, apatyty, rutyli), następnie całość Na_2O do albitu, CO_2 do kalcytu i dolomitu, pozostałą część MgO i całość K_2O przypisując łyszczykom i chlorytom, wraz z odpowiadającymi im stechiometrycznie ilościami Fe_2O_3 , Al_2O_3 i SiO_2 . Pozostałą część Al_2O_3 przypisywał montmorillonitowi, dodając stechiometrycznie pozostałe tlenki, po czym pozostałą część SiO_2 traktował jako kwarc lub czert. W ten sposób uznał, analizując setki wyników, że „przeciętny” skład łupków można przedstawić następująco: minerały ilaste – $48\div 69\%$ wag., kwarc i czerty – $11\div 26\%$ wag., skalenie – $5\div 11\%$ wag., węglany – $4\div 13\%$ wag., tlenki Fe – $0\div 5\%$ wag., inne minerały – $2\div 6\%$ wag. Ważną obserwacją był również fakt, że wśród minerałów ilastych dominował zdecydowanie illit, co jest szczególnie wyraź-

ne dla skał łupkowych starszego wieku, w których wysoka zawartość K_2O wskazywała, że illit bywa w nich jedynym minerałem ilastym.

Bardziej szczegółowe informacje o ilościowym składzie mineralnym łupków uzyskano dzięki rozwojowi metod dyfrakcji rentgenowskiej. Rozpowszechnione są między innymi: metoda porównania intensywności wybranych pików przy zastosowaniu wzorca wewnętrznego, np. ZnO [17] lub korundu [4], wzorca zewnętrznego [5], metoda absorpcji/dyfrakcji [10] czy model Arquant [2]. W ostatnich latach dokonywano również prób analizy ilościowej minerałów ilastych metodą Rietvelda [3, 15, 21, 24]. Do dzisiaj nie udało się jednak opracować modelu struktury minerałów mieszanopakietowych w formie, która mogłaby służyć do szybkiej, rutynowej ilościowej oceny metodą Rietvelda [11], mimo prób rozwoju tej metody [18].

Z opisanych metod na uwagę zasługuje metoda Rietvelda, dająca dobre rezultaty dla ilościowego rozpoznania mieszanin wielu minerałów [1, 6, 9, 19, 21, 22].

Badania rentgenodyfrakcyjne i obliczenia metodą Rietvelda

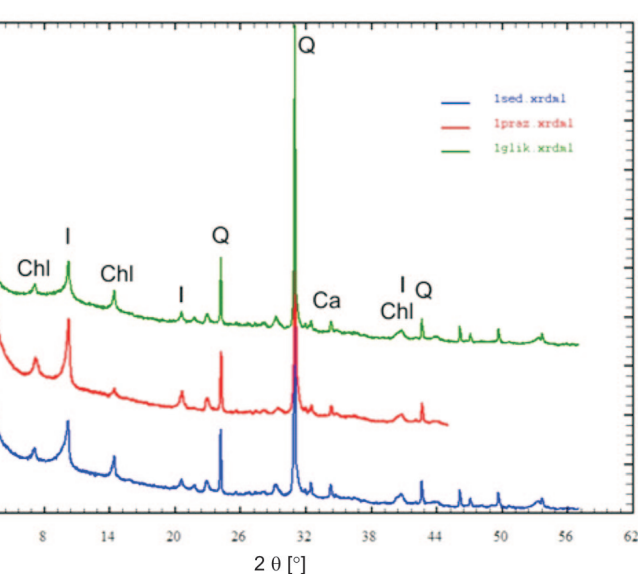
Na podstawie wstępnych analiz dyfraktogramów stwierdzono, że głównymi składnikami badanych skał są kwarc, węglany, illit, chloryty, a wśród pobocznych spotykane są piryt, skalenie i gips. Wykonana analiza ilościowa uwzględnia tylko główne składniki i piryt, niekiedy występujący w dużych ilościach. Badania próbek sedymentowanych, prażonych i glikolowanych pozwoliły na stwierdzenie, że fazy pęczniące nie występują w próbkach w znaczących ilościach (rysunek 4).

Refleksy chlorytów pozostały w tej samej pozycji (14,2 i 7,1 Å), co wskazuje na poprawność identyfikacji tego minerału. Refleks illitu staje się nieco węższy i mniej asymetryczny po wygrzaniu preparatu. Wskazuje to na obecność niewielkiej ilości pakietów smektytowych – czyli w konsekwencji fazy mieszanopakietowej illit/smektyt. Położenia refleksów minerałów ilastych po nasyceniu próbki glikolem nie ulegają zmianom – dotyczy to również refleksu fazy illit/smektyt. Świadczy to o tym, że materiał ten nie uległ pęcznieniu pod wpływem glikolu. Prawdopodobnie pakiety smektytowe w strukturze illit/smektyt nie są liczne i dodatkowo są „zamknięte” w zewnętrznych strefach blaszkowych kryształów illitu przez kationy potasu.

Modelowanie metodą Rietvelda wykonano wykorzystując program FullProf [14]. Należy podkreślić, że przy badaniu minerałów ilastych o pokroju blaszkowym problemem może być przyjmowanie przez ziarna tych minerałów uprzywilejowanej orientacji w preparacie, co może zaburzyć stosunki ilościowe faz krystalicznych odczytane z dyfraktogramu. Parametr ten również modelowano w programie FullProf, stosując model Marcha dla ziaren o pokroju blaszkowym [16].

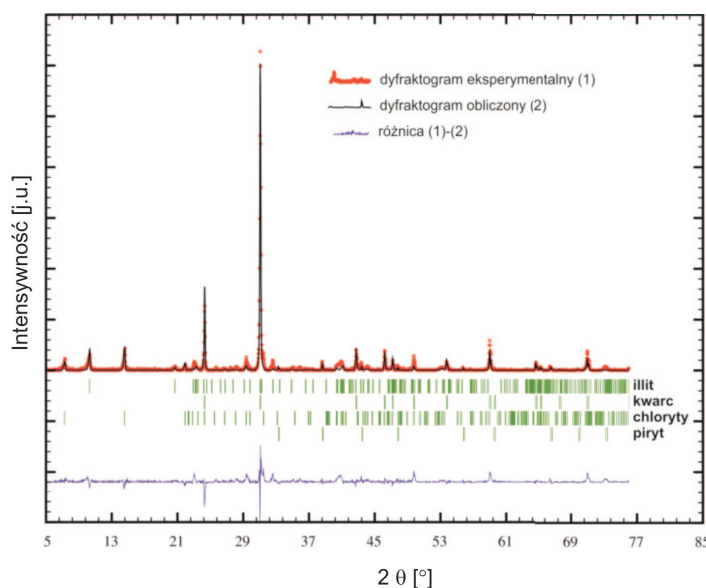
Analiza Rietvelda polega na udokładnianiu parametrów struktury krystalicznej poprzez zastosowanie metody najmniejszych kwadratów – dopasowanie krzywej teoretycznej do danych eksperymentalnych (rysunek 5). Jednym z parametrów, jakie możemy szacować, jest ilość fazy p w mieszaninie poliminerальной. Ilość fazy p po wykonaniu analizy Rietvelda można oszacować ze wzoru:

$$X_p = \frac{S_p Z_p M_p V_p}{\sum_j S_j Z_j M_j V_j}$$

Rys. 4. Dyfraktogramy preparatów sedymentowanych, prażonych i glikolowanych dla próbki Słupsk IG-1 – 4446,5 m

1sed – preparat sedymentowany, 1praz – preparat wygrzewany w 495°C, 1glik – preparat glikolowany

Rys. 5. Diagram analizy Rietvelda dla próbki łupka z odwiertu Słupsk IG-1 – 4489,7 m

gdzie:

X_p – wagowy udział fazy krystalicznej p w mieszaninie j -fazowej,

S_p – czynnik skali fazy p ,

Z_p – liczba jednostek formalnych w komórce elementarnej fazy p ,

M_p – masa jednostki formalnej fazy p ,

V_p – objętość komórki elementarnej fazy p ,

j – liczba modelowanych faz krystalicznych.

Wyniki analizy ilościowej dla łupków z basenu bałtyckiego przedstawiono w tablicy 2.

Badania ilościowe wykazały, że głównym składnikiem skał łupkowych z tego basenu jest kwarc, stanowiący około 40% masy skały, za wyjątkiem próbki z dużą zawartością kalcytu (kwarc stanowi tam nieco ponad 20% wag.)

oraz próbki o typowo mułowcowym charakterze i zawartości kwarcu ok. 60% wag. Chloryty zazwyczaj stanowią około 15÷20%, wyjątkowo sięgając do 27% wag. Wśród węglanów występuje kalcyt w zmiennej ilości (do 20% wag.) i dolomit (do niemal 10% wag.). Dodatkowo niemal w każdej próbce występują niewielkie ilości pirytu.

Tablica 2. Mineralny skład ilościowy próbek łupków z basenu bałtyckiego

Próbka	Otwór wiertniczy i głębokość [m]	Minerał [% wag.]					
		kwarc	illit	chloryt	kalcyt	dolomit	piryt
1	Słupsk IG-1 – 4489,7	60	19	19	–	–	2
2	Słupsk IG-1 – 4446,5	23	38	19	20	–	–
3	Darżlubie IG-1 – 2960,4	55	25	16	2	–	2
4	Darżlubie IG-1 – 2928,8	40	38	20	–	–	2
5	Darżlubie IG-1 – 2859,0	41	22	17	10	9	1
6	Pasłęk IG-1 – 2629,0	39	27	27	2	3	3
7	Pasłęk IG-1 – 2621,1	40	32	15	5	6	2
8	Pasłęk IG-1 – 2603,1	42	21	20	10	5	2

Podsumowanie

Wykonane kompleksowe badania mineralogiczne łupków z basenu bałtyckiego (obserwacje SEM i badania rentgenodyfrakcyjne) pozwoliły na skuteczne zastosowanie metody Rietvelda do ilościowej rentgenodyfrakcyjnej analizy mineralogicznej. Dzięki temu kolejne próbki podobnych skał z rdzeni wiertniczych mogą być szybko i tanio analizowane z dużą dokładnością, dostarczając wielu informacji niezbędnych zarówno geologom, jak i technologom zajmującym się wydobywaniem i ochroną środowiska.

Szczegółowe badania mineralogiczne łupków z basenu bałtyckiego pozwoliły stwierdzić, że:

- skały określane jako „łupki” mają charakter ilasto-mułowcowy, co potwierdzają obserwacje mikroskopowe oraz pośrednio badania rentgenodyfrakcyjne,
- kwarc jest istotnym składnikiem skały, stanowiąc przeciętnie 40% jej masy i występuje w postaci ziaren detrytycznych,
- krzemiany warstwowe są reprezentowane przez illit i chloryty, i występują w dwóch frakcjach ziarnowych: grubszy illit oraz drobnoziarniste fazy illit/smektyt/chloryt – tylko te ostatnie zawierają kilkuprocentową domieszkę pakietów smektytowych; chaotyczne

roz rozmieszczenie tych faz w porach pomiędzy większymi ziarnami może powodować kłopoty w eksploatacji w przypadku wystąpienia zjawiska pęcznienia,

- węglany nie tworzą automorficznych kryształów, lecz występują w formie spoiwa,
- względnie wysoka zawartość minerałów ilastych (illitu i chlorytów) wskazuje na wysoki stopień diagenety i jest korzystna dla właściwości zbiornikowych łupków – illityzacji smektytów towarzyszy zmniejszenie objętości materiału, co zwiększa porowatość,
- na podstawie badań mikroskopowych opisano drobną porowatość, rozproszoną chaotycznie w badanych próbkach; jej wielkość wzrasta proporcjonalnie do zawartości illitu w badanych próbkach.

Kompleksowe określenie ilościowego składu mineralnego łupków może ułatwić opracowanie składu fluidów używanych do szczelinowania – w szczególności odnośnie do stosowania inhibitorów pęcznienia lub konieczności kwasowania skał, a także stosowania innych procesów intensyfikacji wydobywania gazu ziemnego i ropy naftowej, co z kolei może przynieść pozytywne efekty zarówno ekonomiczne, jak i środowiskowe.

Literatura

- [1] Bish D. L., Post J. E.: *Quantitative mineralogical analysis using the Rietveld full-pattern fitting method*. „American Mineralogist” 1993, vol. 78, s. 932–940.
- [2] Blanc P., Legendre O., Gaucher E. C.: *Estimate of clay minerals amounts from XRD pattern modeling: The Arquant model*. „Physics and Chemistry of the Earth” 2007, vol. 32, s. 135–144.
- [3] Dermatas D., Dadachov M. S.: *Rietveld quantification of montmorillonites in lead-contaminated soils*. „Applied Clay Science” 2003, vol. 23, s. 245–255.
- [4] Hiller S.: *Accurate quantitative analysis of clay and other minerals in sandstones by XRD: comparison of a Rietveld and a reference intensity ratio (RIR) method and the importance of sample preparation*. „Clay Minerals” 2000, vol. 35, s. 291–302.
- [5] Kahle M., Kleber M., Jahn R.: *Review of XRD-based quantitative analyses of clay minerals in soils: the suitability of mineral intensity factors*. „Geoderma” 2002, vol. 109, s. 191–205.
- [6] Mahieux P.-Y., Aubert J.-E., Cyr M., Coutand M., Husson B.: *Quantitative mineralogical composition of complex mineral wastes – Contribution of the Rietveld method*. „Waste Management” 2010, vol. 30, s. 378–388.
- [7] Modliński Z. (red. nauk.): *Ślupsk IG 1*. „Profile głębokich otworów wiertniczych” 2007, z. 116.
- [8] Modliński Z. (red. nauk.): *Darżlubie IG 1*. „Profile głębokich otworów wiertniczych” 2011, z. 128.
- [9] Oerter E. J., Brimhall G. H., Redmond J., Walker B.: *A method for quantitative pyrite abundance in mine rock piles by powder X-ray diffraction and Rietveld refinement*. „Applied Geochemistry” 2007, vol. 22, s. 2907–2925.
- [10] Ouhadi V. R., Yong R. N.: *Impact of clay microstructure and mass absorption coefficient on the quantitative mineral identification by XRD analysis*. „Applied Clay Science” 2003, vol. 23, s. 141–148.
- [11] Petrick K., Diedel R., Peuker M., Kuch P., Kaden R., Krolla-Sidenstein P., Schuhmann R., Emmerich K.: *Character and amount of I-S mixed-layer minerals and physical-chemical parameters of two ceramic clays from Westerwald, Germany: Implications for processing properties*. „Clays and Clay Minerals” 2011, vol. 59, s. 58–74.
- [12] Poprawa P.: *Potencjał występowania złóż gazu ziemnego w łupkach dolnego paleozoiku w basenie bałtyckim i lubelsko-podlaskim*. „Przegląd Geologiczny” 2010, vol. 58, s. 226–249.
- [13] Poprawa P.: *System węglowodorowy z gazem ziemnym w łupkach – północnoamerykańskie doświadczenia i europejskie perspektywy*. „Przegląd Geologiczny” 2010, vol. 58, s. 216–225.
- [14] Rodriguez-Carvajal J.: *Recent Advances in Magnetic Structure Determination by Neutron Powder Diffraction*. „Physica B” 1993, vol. 192, s. 55–69.
- [15] Ruan C.-R., Ward C. R.: *Quantitative X-ray powder diffraction analysis of clay minerals in Australian coals using Rietveld methods*. „Applied Clay Science” 2002, vol. 21, s. 227–240.
- [16] Sitepu H., O’Connor B. H., Li D. Y.: *Deriving the bulk modulus of a single-phase powder from the March preferred orientation parameter*. „Physica B” 2004, vol. 350, s. 577–580.
- [17] Środoń J., Drits V. A., McCarty D. K., Hsieh J. C. C., Eberl D.: *Quantitative X-Ray diffraction analysis of clay-bearing rocks from random preparations*. „Clays and Clay Minerals” 2001, vol. 49, s. 514–528.
- [18] Ufer K., Roth G., Kleeberg R., Stanjek H., Dohrmann R., Bergmann J.: *Description of X-ray powder pattern of turbostratically disordered layer structures with a Rietveld compatible approach*. „Zeitschrift für Kristallographie” 2004, vol. 219, s. 519–527.
- [19] Ural S.: *Quantification of crystalline (mineral) matter in some Turkish coals using interactive Rietveld-based X-ray diffractometry*. „International Journal of Coal Geology” 2007, vol. 71, s. 176–184.
- [20] Van Oort E.: *On the physical and chemical stability of shales*. „Journal of Petroleum Science and Engineering” 2003, vol. 38, s. 213–235.
- [21] Ward C. R., Taylor J. C., Matulis C. E., Dale L. S.: *Quantification of mineral matter in the Argonne Premium Coals using interactive Rietveld-based X-ray diffraction*. „International Journal of Coal Geology” 2001, vol. 46, s. 67–82.
- [22] Webster J. R., Kight R. P., Winburn R. S., Cool C. A.: *Heavy mineral analysis of sandstones by Rietveld analysis*. „Advances in X-ray Analysis” 2003, vol. 46, s. 198–203.
- [23] Yaalon D. H.: *Mineral composition of the average shale*. „Clay Minerals Bulletin” 1962, vol. 5, s. 31–36.
- [24] Zabala S. M., Conconi M. S., Alconada M., Torres Sanchez R. M.: *The Rietveld method applied to the quantitative mineralogical analysis of some soil samples from Argentina*. „Ciencia del Suelo” 2007, vol. 25, s. 65–73.

Dr Anna POSZYTEK – pracownik Wydziału Geologii Uniwersytetu Warszawskiego – Instytut Geochemii, Mineralogii i Petrologii. Prowadzi badania z zakresu petrografii i właściwości zbiornikowych skał osadowych.

Dr Arkadiusz GAŚIŃSKI – pracownik Wydziału Geologii Uniwersytetu Warszawskiego – Instytut Geochemii, Mineralogii i Petrologii. Zainteresowania naukowe: kopaliny ilaste, krystalochemia krzemianów warstwowych, badania dyfrakcyjne rentgenowskie, metoda Rietvela, surowce i wyroby ceramiczne, w tym innowacyjne możliwości ich zastosowań.

Mgr Paweł POPRAWA – doradca w Instytucie Studiów Energetycznych w Warszawie. Prowadzi w badaniach w zakresie geologiczno-geochemiczno-geofizycznej charakterystyki niekonwencjonalnych złóż węglowodorów.